

**МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
ХЕРСОНСЬКИЙ ДЕРЖАВНИЙ УНІВЕРСИТЕТ**

Педагогічний факультет

Кафедра педагогіки, психології дошкільної та початкової освіти

**ПЕДАГОГІЧНЕ СПІЛКУВАННЯ ЯК ОСНОВА СУБ'ЄКТНОЇ
ПОБУДОВИ ОСВІТНЬОГО ПРОЦЕСУ В ПОЧАТКОВІЙ ШКОЛІ**

**Кваліфікаційна робота (проєкт)
на здобуття ступеня вищої освіти “бакалавр”**

Виконав: студент 4 курсу 221 групи

Спеціальності 013 Початкова освіта

Освітньо-професійної (наукової)

програми 013 «Початкова освіта»

Герасименко Дар'я Ігорівна

Керівник д.пед.н., професор Андрієвський Б.М.

Рецензент заступник директора з навчально-

виховної роботи НВО «ХАБАТ» Луків А.М.

Херсон – 2021

ЗМІСТ

ВСТУП	3
РОЗДІЛ 1 Теоретичні засади педагогічного спілкування	
1. Культура педагогічного спілкування як психолого-педагогічна проблема	6
2. Розвиток компетентності вчителя початкової школи в педагогічному спілкуванні	13
РОЗДІЛ 2 Психолого-педагогічні чинники організації педагогічного спілкування в початковій школі	
2.1. Суб'єкт-суб'єктні відносини як умова організації педагогічного спілкування	18
2.2. Практика організації педагогічного спілкування в початковій школі	21
ВИСНОВКИ	26
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ	28
ДОДАТОК А	

ВСТУП

В умовах реалізації концепції Нової української школи педагоги ведуть активний пошук шляхів побудови такого освітнього процесу, який би гарантував успіх всебічного розвитку особистості.

Педагогічна культура вчителя передбачає не лише оволодіння науковими теоріями, педагогічною соціологією та навичками, а й зокрема, культурою спілкування.

Проблема культури педагогічного спілкування й комунікативна майстерність учителя досліджувались як психологами, так і педагогами (Л.Вгготський, І.Зязюн, В.Сухомлинський та ін.), зміст і структури педагогічного спілкування С.Максименко, В.Семіченко та ін., психологічні механізми педагогічного спілкування О.Головаха, Е.Коваленко та ін., комунікативні вміння вчителя та їх структурні компоненти досліджувалися Н.Бутенко, А.Капською, О.Леонтьєвим та ін..

Вчені стверджували, що комунікація являє собою обумовлений процес ретрансляції інформації та обміну думками між суб'єктами спілкування в різних сферах діяльності.

В умовах перебудови школи на засадах демократизму й гуманізації, переходу від старої авторитарної системи «суб'єкт-об'єкт» до схеми «суб'єкт-суб'єкт» актуальність цієї проблеми є очевидною.

Як відомо, педагогічне спілкування за своєю суттю є поліфункціональним. Воно забезпечує процес обміну інформацією, віддзеркалює співпереживання, самоутвердження.

Характерною особливістю педагогічного спілкування є продуктивна організація взаємодії. Обмін інформацією, ставлення до співбесідника є одним з аспектів спілкування (перцепція), а організація взаємодії це процес інтеракції.

Педагогічне спілкування є тим інструментом для вчителя початкових класів, який допомагає організувати взаємодію в режимі толерантності, взаємодопомоги, взаємоповаги. Не обмежуючись лише інформаційною

функцією, воно створює умови для обміну ставленнями, переживаннями, допомагає самоутвердженню школяра в колективі, забезпечує співробітництво і співтворчість у класі.

Обрана тема на сьогодні набуває особливого значення. Перехід навчання в дистанційний режим вимагає від учителів початкової школи нових умінь, які докорінно можуть змінити процес спілкування з учнями.

Обгрунтованість основ проблеми педагогічного спілкування дозволило сформулювати тему дослідження **«Педагогічне спілкування як основа суб'єктної побудови освітнього процесу в початковій школі»**.

Мета – обгрунтувати умови організації педагогічного спілкування в початковій школі.

Завдання:

1. Проаналізувати психолого-педагогічну літературу з проблеми дослідженні
2. З'ясувати сутність суб'єктності педагогічного спілкування
3. Обгрунтувати умови організації педагогічного спілкування в початковій школі

Об'єктом дослідження є розвиток культури спілкування суб'єктів освітнього процесу в початковій школі.

Предмет дослідження – це умови педагогічного спілкування в початковій школі

Практичне значення виконаного дослідження полягає у визначенні педагогічних умов прояву умінь педагогічного спілкування в системі «учитель-учень», обгрунтовано суб'єкт-суб'єктну взаємодію в освітньому процесі початкової школи.

Методи дослідження. Теоретичні методи дослідження (аналіз, синтез, узагальнення) дозволили проаналізувати психолого-педагогічну літературу, визначити актуальність обраної теми; застосування емпіричних методів дослідження (бесіди, опитування, спостереження) допомогли обгрунтувати раціональність висновків.

Структура роботи. Робота складається з вступу, двох розділів, висновків, списку літератури. Робота містить таблиці, рисунки.

РОЗДІЛ 1 Теоретичні засади педагогічного спілкування

1.1. Культура педагогічного спілкування як психолого-педагогічна проблема

Природа вчительської праці, її різноманітність вимагають від педагога відповідних рис і здібностей. У нових освітніх умовах «учитель має бути носієм культури, яка має значний особистий вплив на індивідуальність учня»[25].

На переконання І. Зязюна, «глобальною метою майбутньої особистісно-орієнтованої освіти за культурологічною парадигмою є людина культури, в образі якої сучасна освіта має втілити ідеї що відповідають таким культурним началам, як свобода, гуманність, творчість, духовність, адаптивність» [19, с.34-35].

Відповідно до завдань дослідження, для розуміння основних понять висунутої проблеми, слід проаналізувати деякі психолого-педагогічна джерела.

Наприклад, доцільно зауважує Л.Хомич: «Культурою є лише те із виробленого людиною, що спрямовано на її саморозвиток і самовдосконалення. Відповідно культура спеціаліста – це його здатність до розвитку і вдосконалення своїх творчих здібностей у розв’язанні нестандартних завдань, у здійсненні професійних обов’язків» [42, с.121]. Звісно, це стосується і культури педагогічного спілкування, оскільки вона є однією із складових загальнопрофесійної культури особистості учителя.

Погоджуємось із визначенням поняття «культура педагогічного спілкування», «якість властива вчителю як система перцептивних, комунікативних та інтерактивних способів і прийомів спілкування з учнями, яка детермінується його ціннісними орієнтаціями і визначає здатність адекватно сприймати і розуміти особистісні риси та поведінку учнів, налагоджувати продуктивні міжособистісні стосунки з ними, формувати, сприятливий емоційний мікроклімат в учнівському колективі, майстерно використовувати вербальні і невербальні засоби виховного впливу» [22, с.10-11].

Учений М.Каган, встановивши умовні типи культури щодо професійного становлення особистості вчителя, говорить про «культуру комунікабельної людини», де систематизуючим фактором є прагнення до досконалих людських взаєностосунків як вищої цінності життя людини, якій підпорядковані інші цінності» [20, с.117-119].

«Культура педагогічного спілкування вчителя проявляється безпосередньо у його професійній педагогічній діяльності і має свої індивідуальні риси. Так, у ній можна впізнати особистісні прояви педагога: fascinaцію, пластичність, ригідність, домінантність та різновидність рольової поведінки» [21, с.273].

Психологічне трактування феномену спілкування збагатила певною мірою українська психологічна школа. Так, всебічний гармонійний розвиток особистості висвітлений у працях таких науковців, як Л. Велитченко, М. Заброцький, Л. Долинська, О. Корніяка, С. Максименко, Н. Пов якель та ін.

Звернемо увагу на сутність понять «мовленнєва культура» і «культура спілкування». Часто їх ототожнюють. Це ж підтверджує Н.Буланкіна: «Професіоналізм учителя передбачає, в першу чергу, повну ясність у розумінні ним самим необхідності формування цілісного культурного простору. Провідним при цьому стає культурологічна полімовна освіта з ціннісною орієнтацією, що дозволить адаптуватися в сучасному глобальному інформаційному просторі, бути готовим до взаєморозуміння і продуктивного спілкування представників різних культур. Так, особистість повинна отримати уявлення про численність і самоцінність різних культур, вміти орієнтуватися в них, бути здатною до участі в діалозі культур для вирішення типових і проблемних задач із застосування вербальних і невербальних форм відображення психічної діяльності. Учителю слід чітко розуміти і реалізовувати за допомогою різноманітних мовних засобів-символів думку про те, що всі компоненти змісту загальної освіти й базової культури особистості взаємопов'язані і взаємообумовлені» [10, с.51].

Даній проблемі присвячень багато науково-теоретичних і методичних розробок. Наприклад, Б.Головін трактує культуру мовлення як сукупність і систему комунікативних ознак мовлення (Головін Б.), культура мовлення – «упорядкована сукупність нормативних мовленнєвих засобів, вироблених практикою людського спілкування, які оптимально виражають зміст мовлення й задовольняють умови і мету спілкування» (Головін Б.).

«Культура в своїй основі педагогічна. І педагогічне спілкування в своїй освітньо-виховній, формуючій особистість функції, будується за аналогією і з урахуванням тих форм і «моделей» спілкування, які склалися в культурі. Тому у діалозі вчителя з учнями важливо не обмежуватися колом навчально-пізнавальних проблем, а органічно поєднувати їх з тими аспектами розвитку науки, які виводять до розуміння людини, дають імпульси для саморозвитку, самодетермінації людини культурою і в культурі» [3, с.80].

Для нашого дослідження важливим є осмислити сутність педагогічного спілкування. Науковці під «педагогічним спілкуванням» розуміють не тільки передання навчальної інформації в системі суб'єкт-суб'єкт, але й таку організацію мовлення й невербальної поведінки педагога, яка обов'язково впливає на емоційно-психологічну атмосферу навчально-виховного процесу, на самопочуття та ставлення до навчання кожного учня (І.Зязюн [18], О.Леонт'єв [27]).

Видатний психолог О.Леонт'єв практично довів надзвичайну актуальність проблеми педагогічного спілкування: «оптимальне педагогічне спілкування – таке спілкування учителя зі школярами в процесі навчання, яке створює найкращі умови для розвитку мотивації учнів і творчого характеру навчальної діяльності, для правильного формування особистості школяра, забезпечує сприятливий емоційний клімат навчання..., забезпечує управління соціально-психологічними процесами в дитячому колективі і дозволяє максимально використовувати в навчальному процесі особистісні особливості учителя» [27, с.8].

Як відомо, педагогічне спілкування є основною формою здійснення навчального процесу. «Його продуктивність визначається цілями і цінностями спілкування, які мають бути прийнятими всіма суб'єктами педагогічного процесу в якості імперативу їх індивідуальної поведінки»[25].

Прагнення до людського спілкування виступає своєрідним внутрішнім стимулом, рушієм діяльності особистості. Тому можна сформулювати сутність педагогічного спілкування як систему органічної соціально-психологічної дії учителя-вихователя і учня в усіх сферах діяльності, що має певні педагогічні функції, і спрямоване на створення оптимальних соціально-психологічних умов активної та результативної життєдіяльності особистості.

Л.Виготський вважав проблему культури педагогічного спілкування складною, такою, що включає знання, оцінне ставлення до своїх вчинків, різні почуття, і справедливо наголошував, що «проблема формування умінь і навичок культури педагогічного спілкування у майбутніх учителів передбачає, насамперед, теоретичну розробку поняття «культура педагогічного спілкування» [6, с.43].

На нашу думку, оптимальним слід вважати таке спілкування педагога з вихованцями, яке створює найбільш сприятливі умови для розвитку позитивної мотивації у навчальній діяльності, забезпечує сприятливий емоційний клімат у всіх сферах діяльності та дає можливість максимально використовувати особистісні якості вихованців.

Аналіз психолого-педагогічних досліджень свідчить про складність такого феномену як педагогічне спілкування, про необхідність творчого підходу до його визначення. Виходячи із логіки освітнього процесу, професійне спілкування має свою етапність (Рис.1.1.)

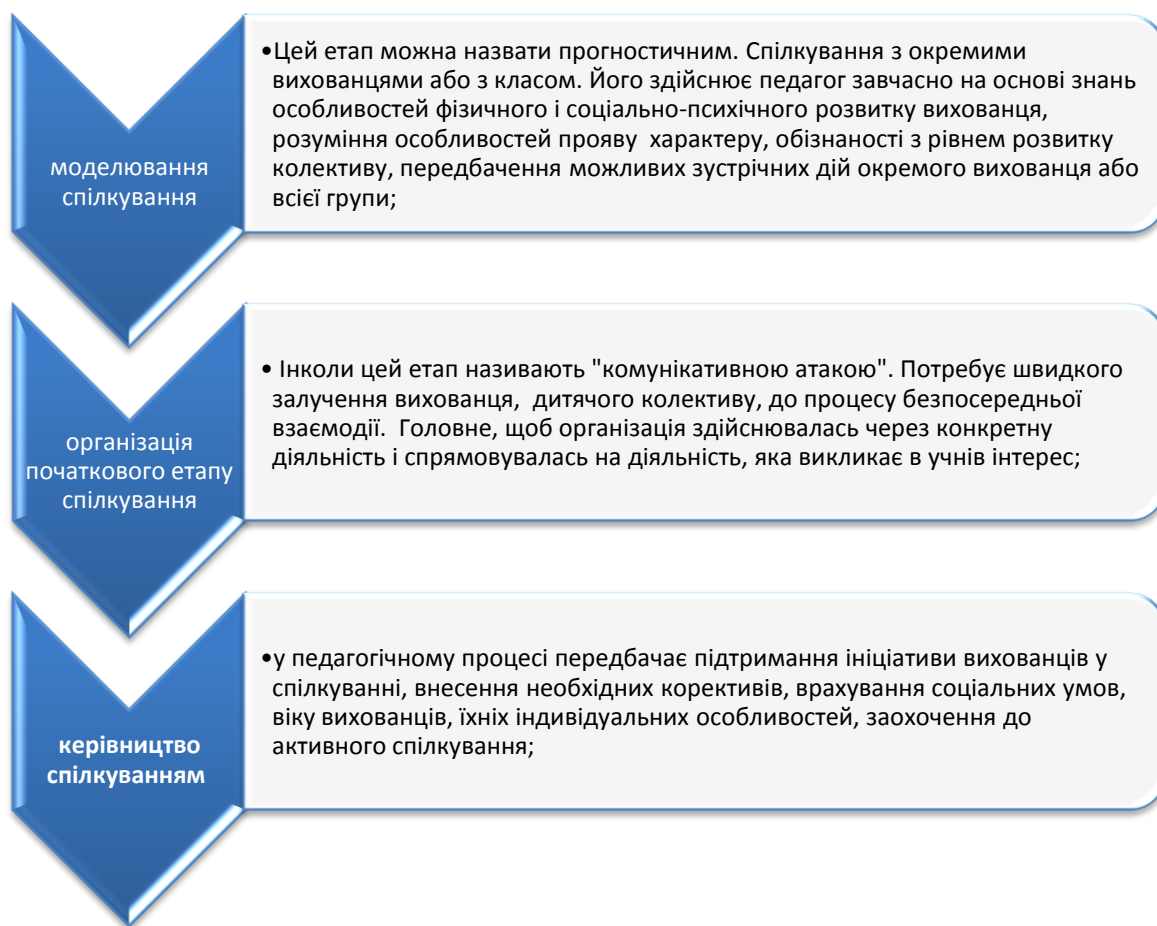

Рисунок 1.1. Етапи педагогічного спілкування

Організація спілкування має ще один важливий етап: аналіз результатів спілкування, який має бути спрямований на зіставлення проведеної роботи з раніше визначеними завданнями, визначення та аналіз помилок, прогностична діяльність з планування шляхів і засобів їх подолання.

Звертаючи увагу на вище сказане, педагогічне спілкування можна уявити як взаємообумовлений процес рольових ігор вихователя і вихованців, який спрямовано на розвиток особистості.

В умовах сучасного освітнього процесу учитель початкової школи має володіти високим рівнем педагогічного спілкування, оскільки фахове спілкування є основою його професійної діяльності.

Науковці (А.Кузьмінський) визначають умови педагогічного спілкування вчителя початкової школи (Рис.1.2.).

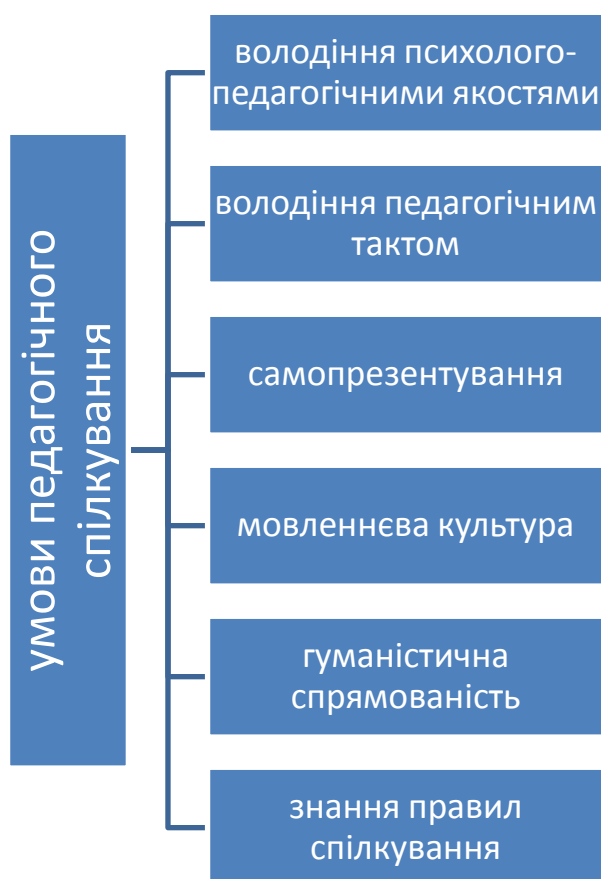

Рисунок 1.2. Умови педагогічного спілкування

«Педагогічна діяльність ґрунтується на спілкуванні з школярами, а вміння майстерно організувати його, урахувавши особистісні якості учнів, знання правил та вимог педагогічного спілкування — головне завдання кожного вчителя» [43].

Наведемо ще один варіант умов педагогічного спілкування. Так, наприклад, О. Бодальов сформулював загальні умови ефективності педагогічного спілкування: «Спілкування стає педагогічно ефективним:

- якщо воно здійснюється відповідно до єдиного гуманістичного принципу у всіх сферах життя вихованця;
- в сім'ї, в школі, в позашкільних установах та ін.;
- якщо спілкування супроводжується вихованням відношення до вищих цінностей;
- якщо забезпечується засвоєння необхідних психолого-педагогічних знань, умінь і навичок пізнання інших людей і поводження з ними» [7, с. 59].

За О. Бодальовим, «феномен спілкування виступає значимим в чисельних взаїмозв'язках та в ситуації обміну діяльністю, інформацією, досвідом, уміннями й навичками, результатами праці» [7] тощо. Спілкування, як зазначав автор, «проявляється однією із характеристик сутності людини, особистісною формою існування й функціонування суспільних відносин. Воно відображає об'єктивну потребу людей жити в соціумі, об'єднуватись і працювати один з одним. Спільна діяльність не може відбуватися без координації дій, узгодження цілей, обміну думками, формування внутрішнього світу людини, її свідомості, почуттів, знань. А це можливо лише завдяки спілкуванню» [7].

Слід зазначити, що «основним фактором, який перешкоджає успішному спілкуванню учителя і учня, згідно концепції Б. Уілкінсона – є сухість стилю викладання, який, згідно опитування учнів усіх вікових категорій, включає (Б.Уілкінсон):

- монотонність;
- недостатність ентузіазму;
- передбачуваність;
- одноманітність;
- відсутність залучення до розмови;
- недостатня ілюстративність;
- неохайний зовнішній вигляд;
- відсутність зорового контакту;
- відсутність або недостатність жестикуляції» [39].

Як відомо кожний учитель має свій стиль спілкування, який він уміло адаптує до відповідних умов на конкретному уроці, чи виховному заході. Будується така адаптація на: усвідомленні педагогом свого стилю спілкування з конкретним учнем, так і з відповідним класом; досвіді спілкування з дітьми відповідного віку; прогнозуванням стилю спілкування у нестандартних умовах діяльності та непередбачених комунікативних ситуаціях тощо.

Значну роль в підвищенні ефективності педагогічного спілкування відіграє адекватне використання вчителем комплексу міміко-пантомімічних засобів. Доречи для учнів початкової школи це важлива умова сприйняття інформації, входження в активне поле спілкування.

1.2. Розвиток компетентності вчителя початкової школи в педагогічному спілкуванні

Аналіз психолого-педагогічної літератури дозволяє засвідчити: мовлення учителя початкової школи повинно віддзеркалювати його достатню загальну й професійну ерудицію, оскільки для педагога оволодіння культурою становить найважливішу ознаку професійної діяльності. Як справедливо зауважує Г.Тарасенко, «...професійну культуру вчителя ніяк не можна спрощувати до системи спеціальних, вузькопрофесійних знань, умінь та навичок. Це поняття є ширшим і включає в себе весь духовний потенціал особистості педагога, інтелектуальні, емоційні і практичнодієві компоненти його свідомості» [38, с.39].

Як стверджує О.Вознюк «при організації спілкування перед педагогом постають цілі: формування компетентностей спільної діяльності, створення позитивної мотивації сприйняття й розуміння оточуючих людей, забезпечення сприятливої атмосфери навчання, розвитку й виховання. Знання закономірностей спілкування, розвиток навичок і комунікативних здібностей дуже важливі для педагога: тільки в цьому випадку педагогу вдасться включити вихованців у спільну з ним діяльність, налагодити взаємодію та взаєморозуміння, тобто здійснювати повноцінне педагогічне спілкування» [11] (О.Вознюк).

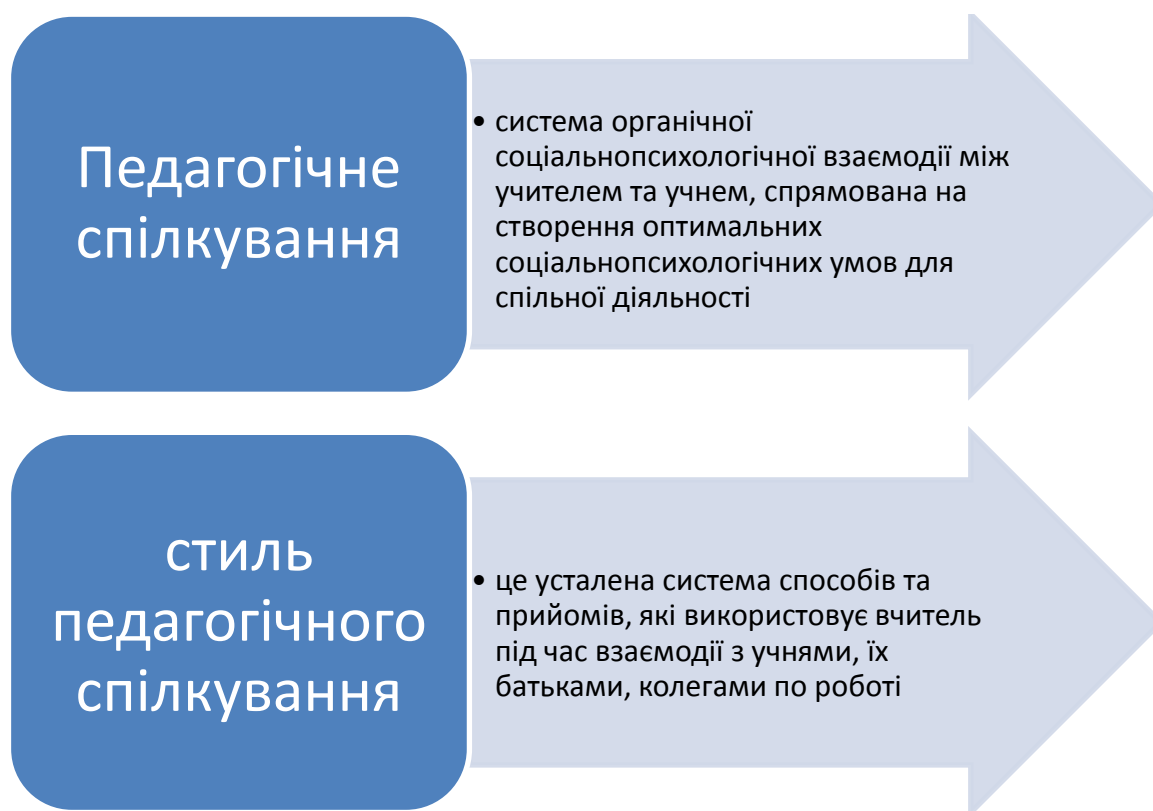

Рисунок 1.3. Зміст понять «педагогічне спілкування» та «стиль педагогічного спілкування»

«Вплив стилю педагогічного спілкування вчителя на уроці на успішність навчання дітей у цілому, на успішність уроку зокрема. Як показують результати досліджень, стиль педагогічного спілкування вчителів на уроці впливає на навчальні результати та розумовий розвиток учнів, на соматичне та психічне здоров'я дітей» [15].

Спираючись на сучасні дослідження в педагогіці та психології в тому числі і соціального їх аспекту, вважаємо за необхідне розглядати питання розвитку культури педагогічного спілкування через призму компетентнісного підходу.

У довідковій літературі є багато визначень «компетентності», але у рамках психологічних теорій «компетентність у спілкуванні розуміється як: складне утворення, що включає знання соціально-психологічних факторів та уміння використовувати їх у конкретній діяльності; розуміння мотивів, стратегій поведінки; уміння розібратися у групових соціально-психологічних проблемах; осмислення можливих перешкод на шляху до взаємодії,

спільного порозуміння» [28, с.12-28]; «оволодіння технологією та психотехнікою спілкування; система внутрішніх засобів регулювання комунікативних дій; заснована на знаннях, чуттєвому досвіді та вільному володінні засобами спілкування здатність особистості орієнтуватися у ситуаціях спілкування; утворення, що включає пізнавальний, емоційний, поведінковий компоненти» [24, с. 195-198]; «інтегральна характеристика спілкування, в якій опосередковано виражаються морально-світоглядні установки особистості, її загальна та професійна спрямованість, рівень комунікабельності» [16, с.63-67]. Як бачимо, поняття комунікативної компетенції учителя є однією із складових загальної професійної компетентності особистості педагога.

Також, «...«компетентність» означає коло повноважень будь-якої посадової особи чи органу; володіння знаннями, досвідом у певній галузі. Під професійною компетентністю педагога розуміють особистісні можливості учителя, які дозволяють йому самостійно і ефективно реалізувати цілі педагогічного процесу. Для цього потрібно знати педагогічну теорію, уміти застосовувати її в практичній діяльності. «Компетентність» же визначає рівень професіоналізму особистості, а її досягнення відбуваються через здобуття нею необхідних компетентностей» [2].

Для нашого дослідження важливим є звернути увагу щодо комунікативних, перцептивних та умінь педагогічного спілкування. На наш погляд, данні уміння є складовою педагогічної майстерності вчителя початкової школи, вони тісно пов'язані між собою єдиною комунікативною компетентністю. «Комунікативні уміння включають уміння спілкуватися та уміння і навички педагогічної техніки, відмінне володіння мовою, фонетичними, орфоепічними, морфемними, лексичними, синтаксичними уміннями. Адже одна з основних функцій вчителя – інформаційна, тобто донесення до учнів певних фактів, теорій, закономірностей» [2].

Тут слід визначити дві знакові системи – вербальну і невербальну. «Вербальна компетентність характеризується лексичною та синтаксичною

вправністю, умінням точно, влучно, адекватно ситуації, правильно використовувати слова та речення як у писемному, так і в усному мовленні, діалогічному та монологічному» [34].

Невербальна система вимагає від учителя активно застосовувати в практиці навчання і виховання міміку, пантоміміку, інтонацію, контакт очима тощо. Наприклад, вчитель може змінювати темп мовлення, тембр голосу. Тут важлива й емоційна забарвленість мови, за допомогою жестів учитель передає своє ставлення до інформації та тих, хто слухає.

Починаючи з початкової школи вчитель має формувати діалогічне мовлення дитини. Беззаперечним є те, що він сам має володіти умінням вести діалог. «Уміння висловити своє бачення ситуації, толерантно і з почуттям поваги до респондента вислухати його позицію – в цьому і полягає суть діалогу. Його мета – у передачі інформації, демонстрації ставлення одного учасника діалогу до іншого, знаходженні позиції, яка б влаштувала обох співрозмовників. У діалозі важливо дотримуватися принципу рівноцінності, суб'єктності обох сторін. Адже конструктивний діалог збагачує сферу знань та почуттів його учасників, зберігаючи унікальність кожного. Обов'язковим його критерієм є зміна, яка відбувається внаслідок його проведення з учасниками. Тема діалогу з кожною реплікою збагачується новим змістом, що впливає на усвідомлення її суті та здійснення обробки інформації на іншому, з кожним разом трішки вищому рівні. Розвинені комунікативні уміння, звісно, є показником педагогічної культури і педагогічної майстерності вчителя» [31].

«Перцептивні уміння (від лат. *perceptio* — сприймання, пізнання; чуттєве сприйняття, розуміння і оцінка людьми соціальних об'єктів — інших людей, самих себе, груп та ін.). Сукупність перцептивних умінь складає відповідну низку здібностей учителя початкової школи. Зокрема, здібність сприймати і адекватно інтерпретувати інформацію (взаємодія партнерів спілкування), знаходити в діях інших індивідуальну своєрідність, специфічну манеру спілкування, причетність до відповідних подій; бачити головне в

інших, визначати їх ставлення до цінностей, враховувати поведінку в ситуаціях спілкування» [13].

Суто уміння педагогічного спілкування надає можливість педагогу проявляти уміння утримувати увагу вихованців, обирати для класу й окремих учнів найдоцільніші способи звертань, аналізувати вчинки, визначати мотиви, якими користуються школярі, їхню поведінку в різних ситуаціях.

Таким чином, «комунікативна компетентність передбачає здатність сприймати й адекватно пояснювати поведінку вихованця; помічати зміни у його почуттях і вчинках, знаходити причину цього, робити правильні висновки; уміння постійно усвідомлювати і правильно реагувати на сприйняття його образу і поведінки вихованцями; використовувати такі механізми міжособового пізнання, як емпатія (пізнання емоційних станів іншої людини через співпереживання), ідентифікація (в її основі лежить готовність свідомо поставити себе на місце іншої людини, що сприяє розумінню її поглядів, установок, мотивів, бажань тощо), децентрація (здатність людини відійти від власної позиції, сприйняти точку зору іншої людини)» [2]. Особливо важливим є емпатійне розуміння, бо, як відмічає М.Заброцький, «здатність педагога до співпереживання не лише сприяє адекватності відображення особистості учнів, вона також лежить в основі встановлення з ними позитивних, високопродуктивних взаємовідносин, що, у свою чергу, впливає на ефективність педагогічного процесу» [17, с.88].

РОЗДІЛ 2 Психолого-педагогічні чинники організації педагогічного спілкування в початковій школі

2.1. Суб'єкт-суб'єктні відносини як умова організації педагогічного спілкування

Ми погоджуємося з думкою видатного педагога Василя Сухомлинського, який стверджував «взаємодія між вчителем та учнем повинна відбуватися на засадах духовності, доброзичливості, взаємоповаги і взаємної довіри. Педагогіка В.Сухомлинського ґрунтується на суб'єкт-суб'єктної взаємодії всіх учасників освітнього процесу [36]. В рамках Концепції Нової української школи спостерігається зміна форми взаємодії у системі «вчитель-учень» [30]. На перший план виступає діалогічна взаємодія.

Як відомо, «суттєвою ознакою високого рівня культури діалогічного спілкування є сформованість комунікативної здатності як спроможності до побудови суб'єкт-суб'єктних відносин, що складається з мотиваційного, вольового та поведінкового компонентів. Мотиваційний компонент комунікативної здатності включає потребу у спілкуванні як базову потребу людини до саморозвитку, самореалізації через діалог з іншими людьми та спрямованість особистості, що передбачає встановлення комунікативного контакту, позитивних емоційних стосунків з іншими людьми, орієнтацію на спільні дії). Вольовий компонент комунікативної здатності передбачає здатність учасників міжособистісної взаємодії до самоконтролю у спілкуванні. Поведінковий компонент характеризується здатністю до співпереживання та зняттям бар'єрів у міжособистісної взаємодії» [15].

«Здатність людини до взаємодії визначається як суб'єктивними факторами її індивідуального розвитку, так і особливостями соціальних інститутів, що мають на неї вплив. У міжособистісних стосунках індивід

може бути одночасно як суб'єктом, так і об'єктом впливу, пізнання, оцінки» [14].

Це детермінується суб'єкт-суб'єктними і суб'єкт-об'єктними взаємовідносинами, які виникають у процесі життєдіяльності людей. «...Чинником реалізації стосунків є спілкування як важлива, невід'ємна сфера взаємин людей, сама життєдіяльність індивідів, а також як реалізація всієї системи міжособистісних стосунків. Отже, особистість є суб'єктом діяльності й суспільних відносин з певною системою внутрішніх цінностей. Суб'єктність – первісна, закладена в «Я» дитини самопричинна активність, що забезпечує зв'язок особистісного «Я» з навколишнім світом; вона є субстанціальною основою формування і розвитку творчої особистості дитини. Як суб'єктна система творча особистість існує «подвійно», одночасно виступаючи умовою й метою свого саморозвитку» [23].

«Нова парадигма виховання - складова ідеології та культури суспільства, що будується в Україні, зразок нового порівняно із традиційним розумінням сутності виховання в сучасних умовах державотворення. Демократичній державі мусить відповідати гуманістична, суб'єкт-суб'єктна парадигма виховання. Вона покликана навчати дітей демократичним цінностям» [30]. О. Савченко зазначає, що спілкування у початковій школі передбачає суб'єкт-суб'єктні стосунки, які будуються під час мовленнєвої діяльності (спілкування) учителя з учнем, учнями та учня з учнем, учнями [37].

Як стверджують науковці, «система педагогічних відносин у загальноосвітній школі є складним інтегруючим феноменом. Як складова частина всієї сукупності суспільних відносин (економічних, правових, культурологічних та ін.) у період демократичних перетворень система виховуючих відносин потребує актуалізації та реалізації свого гуманістичного суб'єкт-суб'єктного ціннісного значення. Отже, нетрадиційна гуманістична парадигма виховання ґрунтується у своїй сутності на справжніх цінностях - педагогічно доцільних, гуманних суб'єкт-суб'єктних виховуючих відносинах педагогів і школярів» [9].

У рамках «суб'єкт-суб'єктних відносин «педагогічна взаємодія» відіграє вагомий роль, оскільки досвід отриманий майбутніми фахівцями у процесі узгодженого та цілеспрямованого вирішення завдань, спільної діяльності з викладачем як координатором, наставником, сприяє особистісно-професійному зростанню всіх учасників» [1, с. 5]. «Суб'єкт-суб'єктні відносини характеризується як «міжособистісна педагогічна взаємодія, що реалізує базову потребу дитини в залученні її до соціуму і культури суспільства на основі рівноправного партнерства з учителем (викладачем), характеризує готовність суб'єктів виховання до взаєморозуміння і взаємоповаги у процесі спілкування і діяльності» [26, с. 883].

«Вищим рівнем розвитку суб'єкт-суб'єктних взаємовідносин між учасниками освітньої діяльності в умовах дошкільного навчального закладу має стати особистісне спілкування. Зазначене поняття в сучасній психолого-педагогічній науці (І.Бех, Т.Сущенко та ін.) трактується як така суб'єкт-суб'єктна взаємодія, у процесі якої на основі обміну особистісних позицій суб'єктів конкретної пізнавальної або творчої діяльності можливе їхнє морально-духовне зростання, зокрема творче» [4; 5]. Таке «спілкування має дві форми – монологічну та діалогічну. За монологічного інтимно-особистісного спілкування співрозмовник (педагог або вихованець) є лише пасивним суб'єктом; його присутність тільки залучає іншого до розмови – той, хто говорить, не припускає з боку співрозмовника будь-якого смислового ставлення до себе. У таких умовах образ співрозмовника, який регулює спілкування, виявляється проекцією особистісної позиції промовця, перенесення на нього того, що фактично значуще лише для нього. Тому така форма спілкування у виховному плані непродуктивна. Вважається, що розвиток особистості стає можливим лише в умовах діалогічного особистісного спілкування (особистісного діалогу), яке, на відміну від монологічного, характеризується тим, що співрозмовник (педагог або вихованець) активно організовує саму форму спілкування» [9].

Можемо зробити висновок: освітній процес в початковій школі це не тільки сукупність послідовних взаємопов'язаних дій учителя й учнів, що спрямована на засвоєння компетентностей, а й сукупність взаємопов'язаних психологічних особистісних новоутворень. Безумовно, суб'єкт-суб'єктні взаємовідносини між учасниками освітнього процесу є важливим чинником розвитку творчої активності, тих, хто навчається; особистісне спілкування є найвищим рівнем розвитку суб'єкт-суб'єктної взаємодії.

«Ефективна взаємодія педагога й учня в педагогічній діяльності – основна умова успіху та задоволення вчителя своєю працею. Водночас невміння налагодити контакт із дітьми – причина багатьох невдач і розчарувань у педагогічній професії. На жаль, слід визнати, що в школі й досі існують суб'єкт-об'єктні відносини, що призводить до обмеження можливостей успішного педагогічного впливу на особистість учня. Численні конфліктні ситуації, поспішні поверхові оцінки, помилкові дії педагогів породжуються невмінням увійти в роль школяра, поставити себе на його місце» [44].

2.2. Практика організації педагогічного спілкування в початковій школі

Аналіз педагогічної літератури з обстежуваної проблеми показав, що спілкування – це «складний, багатоплановий процес встановлення й розвитку контактів між людьми, породжений потребами спільної діяльності. Це сприйняття, взаємодія та обмін інформацією, який веде до розуміння іншої людини» [32, с. 213].

Під час проходження педагогічної практики нами було організовано спостереження за процесом спілкування в системі «учитель-учень». Слід констатувати, що вчителі початкової школи активно використовують методи активізації взаємодії учнів на уроці.

Слід зауважити, «...виховання особистості на уроці, особистості з адекватною самооцінкою, особистості творчої, ініціативної, самостійної досі складний та довготривалий процес. Психологічний аспект уроку включає

розвиток та врахування якостей особистості на уроці (здібності, темперамент, характер, вольові якості, емоції, мотивація, соціальні установки тощо), врахування особливостей темпераменту, комплексне врахування психологічних типів (аудіал, візуал, кінестетик) - усе це відіграє величезну роль в організації спілкування в системі «учитель-учень» [31].

«Сьогодні неможливо навчати традиційно: у центрі освітнього процесу має бути учень. Від його творчої активності на уроці, вміння міркувати, обґрунтовувати свої думки, спілкуватися з учителем, учнями залежить успіх у свідомому опануванні шкільної програми. Відповідно до вимог Державного стандарту початкової загальної освіти учитель початкових класів повинен постійно удосконалювати процес навчання, що дозволяє дітям ефективно і якісно засвоювати програмний матеріал» [40, с. 65].

Вважаємо, що основним завданням сучасного вчителя, є залучення учнів до активної самостійної діяльності, перетворюючи школярів у її суб'єктів.

Ученими обґрунтовано моделі педагогічного спілкування. «В залежності від того, який принцип взаємодії реалізується у педагогічному спілкуванні (суб'єкт-суб'єктний або суб'єкт-об'єктний), розрізняють дві основні моделі спілкування:

- 1) навчально-дисциплінарну (функціонально-рольову);
- 2) особистісноорієнтовану.

Метою навчально-дисциплінарної моделі спілкування є формування в учнів знань, умінь і навичок. У контексті даної моделі спілкування суто ділове, стандартизоване, обмежене вимогами рольової позиції. Для розглянутої моделі спілкування притаманний також авторитарний тип спілкування. Метою «особистісно-орієнтованої моделі спілкування є формування особистості, розвиток індивідуальності дитини. Для цієї моделі спілкування притаманний діалогічний тип спілкування. У контексті даної моделі педагогічного спілкування суб'єкт-суб'єктний характер взаємодії є принципом його ефективної організації, що полягає у рівності психологічних позицій, взаємній гуманістичній настанові, активності педагога та учнів,

взаємопроникненні їх у світ почуттів та переживань, готовності сприйняти співрозмовника, взаємодіяти з ним» [29].

Важливу роль в житті дитячого колективу А. Макаренко відводить грі, вважаючи її одним з факторів формування колективу, об'єднання та комунікації його членів. Він зазначав, що гра є життєвою потребою для дитини. А. Макаренко вважав що, крім фізичної та психологічної спрямованості, гра має також соціальну спрямованість: вона залучає дітей у певні соціальні взаємини. «В ході гри може змінитися ставлення до себе і до інших. Гра змінює соціальний статус людини, самопочуття в колективі. В ході гри людина може відчувати те, що хоче, і отримати від цього почуття справжньої задоволеності» [5].

Як відомо, потреба у грі ніколи не зникне. Особлива цінність гри, ігрової діяльності полягає не тільки в розвитку загальних компетентностей молодших школярів, але й в грі дитина набуває життєвого досвіду. В той же час, ігрова діяльність пов'язана з пізнавальною, дослідницькою діяльністю. Відпрацьовані навички дозволяють діяти учням в нестандартних ситуаціях, що розвиває їх креативність.

Саме через гру дитина швидше дізнається про правила та норми спілкування – зі світом природи, з людьми; швидше опановує навички культурної поведінки.

«Організовуючи гру, педагог має створити таке входження дитини в доросле життя з його, на жаль, жорстокими нормами, щоб не зашкодити їй. У грі дитина безтурботна, психологічно розкута і тому здатна на повне виявлення своєї індивідуальності. Вчителі початкових класів, мають дати можливість кожній дитині самовиразитися, самореалізуватися як у процесі навчання, так і в позаурочній діяльності» [41].

Ігрові форми навчання сприяють використанню різних способів мотивації.

1. Мотиви спілкування: учні, спільно розв'язуючи завдання, беручи участь у грі, учаться спілкуватися, ураховувати думку товаришів; під час

розв'язання колективних завдань використовуються різні можливості учнів; спільні емоційні переживання під час гри сприяють зміцненню міжособистісних взаємин.

2. Моральні мотиви: у грі кожен учень має виявити себе, свої знання, уміння, характер, вольові якості, своє ставлення до діяльності.

3. Пізнавальні мотиви.

Також навичка спілкування сприяє робота в групах.

Учні отримують завдання об'єднатися в групи для спільної роботи. Організована робота в групах дозволяє зібрати, обґрунтувати свій вибір та згрупувати слова у відповідну таблицю. Таким чином відбувається розвиток умінь спілкуватися, виражати свої емоції при спілкуванні тощо.

Вітання	Подяка	Вибачення	Прощання
Доброго дня	Спасибі	Вибачте	До побачення
Добридень	Дякую	Пробачте	До зустрічі
Доброго ранку	Щиро вдячний	Простіть	Нехай щастить

Також діти додають свої стовпчики для заповнення, наприклад слова побажання: Веселих Вам (тобі) свят. Вітаю Вас! (тебе). Хай щастить. Будьте здорові! Зичу Вам (тобі). Поздоровляю Вас! Зі святом Вас! Щасливих Вам свят! Слова звертання: Матусю! Ненько! Татусю. Бабуню, бабцю! Дорогі друзі! Добродію! Шановний (шановна ...).

«Ситуація звертання, привертання уваги». «Формули мовленнєвого етикету і ситуації спілкування: пробачте; вибачте; перепрошую; вибачте, що турбую (вас); вибачте, що потурбував (ла); вибачте, дозвольте ввійти; вибачте, будь ласка, ви не підкажете; вибачте, не могли б висказати, де знаходиться... (коли відчиняється...); скажіть будь ласка; вибачте, ви не знаєте...; вибачте, ви не скажете...; вибачне, не могли б ви сказати...; будьте ласкаві; будьте люб'язні; ви не можете (сказати); не могли б ви; вам не

важко; можна (дозвольте) вас спитати; можна вас (тебе) на хвилинку; слухаю (вас); я вас (тебе) слухаю; чим можу бути корисним; я до ваших послуг» [33].

На уроках української мови й літературного читання необхідно забезпечувати стабільну навчально-пізнавальну атмосферу в класі, пропонувати учням тестові та різнорівневі завдання, комунікативно-ситуативні вправи, завдання творчого характеру, конструювання діалогів; формувати мовну та літературну компетенцію учнів, мотивувати пізнавальну й самоосвітню діяльність школярів, прищеплювати любов до рідної мови; спонукати до розмірковування, порівняння, узагальнення, вчити висловлювати власні думки й оцінки, презентувати власні асоціації.

Значну увагу вчителі початкової школи приділяють проведенню виховних годин. Різноманітність тематики дозволяє включати учнів у різні ситуації спілкування. Години спілкування допомагають учням зрозуміти значущість проблем, що відбуваються в житті.

Також сприяє розвитку культури спілкування організація на уроках застосування прийомів драматизації. Наприклад, «ігри-драматизації – це відтворення сюжету літературного твору власними діями виконавців ролей, використання ними засобів виразності – інтонації, міміки, пантоніми. Драматизація відбувається на основі особистих дій виконавців ролей» [41].

При використанні драматизації, процес формування навичок говоріння спрямований на розвиток готовності до спілкування, на використання іноземної мови як засобу спілкування. Драматизація сприяє включенню дітей у процес спілкування. На змістовній основі казки, тексту чи іншого матеріалу для інсценування можуть бути побудовані різні ситуації ігрового рольового спілкування, сюжетно-рольові ігри, діалоги.

ВИСНОВКИ

У дослідженні з'ясовано, що культура спілкування є багатокomпонентним утворенням. Вчені стверджують, що педагогічне спілкування «ґрунтується на відповідних знаннях, уміннях, навичках, системі моральних цінностей і дає змогу реалізувати комунікативну взаємодію з урахуванням етикопсихологічних принципів та норм у конкретному суспільстві й конкретних ситуаціях; це набуті людиною знання, уміння та навички спілкування, які створені, прийняті суспільством та реалізуються в ньому, віддзеркалюючи комунікативні традиції певного етносу. Культура спілкування молодших школярів розглядається як інтегроване поняття, що включає соціально-моральні норми поведінки і культури мовлення» [2; 4; 9].

Аналіз психолого-педагогічних джерел дозволяє зробити висновок, що суб'єкт-суб'єктна взаємодія в умовах освітнього процесу – це «форма педагогічного співробітництва між вихователем і дитиною дошкільного віку, під час якого педагог і діти об'єднані творчим діалогом із метою активного саморозвитку і самовираження особистості кожного з учасників освітнього процесу, а також виявлення та реалізації їхніх кращих духовних якостей і творчого потенціалу» [15].

Таким чином утворюється процес взаємодії, який дозволяє адекватно сприймати співбесідників, організовувати діалог, толерантне ставлення до учасників спілкування. В об'єднанні «педагог і учень (учні)» формуються основи співробітництва, корпоративної культури тощо.

Організація різних видів діяльності має потужні можливості у формуванні таких умінь і навичок професійного спілкування, як то моделювання оптимального педагогічного спілкування на гуманістичних засадах в умовах суб'єкт-суб'єктної моделі; побудова стосунків зі школярами в умовах співпраці, партнерства; оволодіння засобами вербальної та невербальної комунікації; встановлення психологічного контакту з окремими учнями та класом в цілому; усунення бар'єрів у спілкуванні, уникнення конфліктів тощо.

Організація педагогічного спілкування вимагає створення відповідних умов:

- Гуманістичної спрямованості освітнього процесу в початковій школі;
- Створення партнерства у спілкуванні в системі «учень-учитель», що вимагає суб'єкт суб'єктної взаємодії учасників освітнього процесу;
- Застосування в практику організації педагогічного спілкування на уроках в початковій школі педагогічно доцільних прийомів спілкування.

Означена проблема потребує подальших досліджень. Матеріали висвітлені у роботі можна використовувати вчителями початкової школи для підготовки до методичних об'єднань, педагогічних рад тощо.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. **Алтухова А.А.** Формирование субъект-субъектных отношений учителя и учащихся в учебном процессе общеобразовательной школы: автореф. дис. ... канд. пед. наук: 13.00.01 / Алтухова Анна Анатольевна. Барнаул, 2004. – 22 с.
2. Барановська Л. В. До теоретичних засад формування культури мовлення / Л.В. Барановська // *Педагогіка і психологія*, 1997. № 3. С. 33–37.
3. **Батракова С.** Педагогическое общение как диалог в культуре / С. Батракова // *Дайджест педагогічних ідей та технологій «Школа-парк»*, 2003. №2. С. 80-84,
4. **Бех І. Д.** Технологія інтимно-особистісного спілкування / І. Д. Бех // *Педагогіка і психологія*, 2003. № 1. С. 17-29.
5. **Бех І.Д.** Деякі аспекти нової виховної парадигми: в контексті творчості А. С. Макаренка / І. Д. Бех, О. В. Вознюк, М. В. Левківський // *Педагогіка і психологія*, 2001. № 1 (30). С. 5-17.
6. **Выготский Л. С.** Развитие психических функций / Л. С. Выготский. М., 1960. С.43-44.
7. **Бодалев А.А.** О воздействии стиля общения педагога с учащимися на их эмоциональный опыт // В кн.: Проблемы общения и воспитания / А.А. Бодалев, Л. И. Криволап. Тарту, 1974. С. 184
8. **Бойко А.М.** Оновлена парадигма виховання: шляхи реалізації / А. М. Бойко. К.: ІЗМН, 1996. 232с.
9. **Буланкина Н. Є.** Совершенствование языковой культуры учителя / Н. Є . Буланкина // *Педагогіка*, 2004. №4. С.51-55.
10. Вовчук І. С. Риторика та культура спілкування / Вовчук І. С., Петік Ю. О. К.: Основа, 2013. 448 с.
11. **Вознюк О.В.** Концепція особистості педагога як модель продуктивної професійної діяльності // *Акмедосагнення науковців Житомирської*

- науково-педагогічної школи: монографія / за ред. О. А. Дубасенюк. – Житомир : Вид-во ЖДУ ім. І. Франка, 2016. С. 107-134.*
12. Выготский Л. С. Развитие психических функций / Л. С. Выготский. – М., 1960. – С.43-44.
 13. Гончаренко С. У. Український педагогічний енциклопедичний словник / Семен Устимович Гончаренко. [Видання друге, доповнене й виправлене]. Рівне: Волинські обереги, 2011. 552 с.
 14. Добіжа Н.В. Підвищення ефективності індивідуального стилю педагогічного спілкування / *Наукові записки Вінницького державного педагогічного університету імені Михайла Коцюбинського*. Серія: Педагогіка і психологія: зб. наук. праць. Випуск 34 / Редкол.: В. І. Шахов (голова) та ін. Вінниця: ТОВ «Планер», 2011. С. 106-111.
 15. Дзюбко Л.В. Психологічна безпека взаємодії в системі «вчитель-учень» в умовах Нової української школи / Людмила Віталіївна Дзюбко, Вікторія Володимирівна Бучма // *Психологічні виміри особистісної взаємодії суб'єктів освітнього простору в контексті гуманістичної парадигми : матеріали II Всеукраїнської конференції з міжнародною участю (21 квітня 2019 року, м.Київ) / міжнародна видавнича платформа “Fundamental And Applied Researches In Practice Of Leading Scientific Schools”*. С. 55-64. Режим доступу: <https://fdotadotr.wordpress.com/психологічні-виміри/> https://fdotadotr.files.wordpress.com/2019/06/d09cd0b0d182d0b5d180d196d0b0d0bbd0b8_d094d180d183d0ba.pdf
 16. Заброцький М. М. До визначення структури комунікативної компетентності педагога / М. М. Заброцький // *Науковий часопис НПУ імені М. П. Драгоманова*. Серія 12: Психологічні науки. №6. Ч.І. К. : НПУ ім. М. П. Драгоманова, 2005. С. 63-67.
 17. Заброцький М.М. Педагогічна психологія: Курс лекцій / М.М.Заброцький. К.: МАУП, 2000. 100 с.

18. **Зязюн І.** Сучасна освіта в контексті гуманістичної філософії// Діалог культур: Україна в новому контексті: філософія освіти. Львів, 1999.
19. **Зязюн І. А.** Естетичні засади розвитку особистості / Мистецтво у розвитку особистості: монографія / І. А. Зязюн. Чернівці: Зелена Буковина, 2006. 224 с.
20. **Каган М. С.** Творчий розвиток людини / М. С. Каган. К., 1980. С.220-225.
21. **Казанская В. Т.** Педагогическая психология / В. Т. Казанская. СПб : Питер, 2005. 366 с.
22. **Комарова І. І.** Формування культури педагогічного спілкування у майбутніх учителів : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. пед. наук: спец. 13.00.04 «Теорія та методика професійної освіти» / І. І. Комарова. Тернопіль, 2000. 19 с.
23. **Корніяка О.М.** Психологія комунікативної культури школяра: Монографія. К.: Міленіум, 2006. 336 с.
24. **Креденець Н. Д.** Компетентнісна парадигма професійної підготовки фахівців / Н. Д. Креденець // Сучасні інформаційні технології та інноваційні методики навчання у підготовці фахівців : методологія, теорія, досвід, проблеми : зб. наук. праць. – Київ-Вінниця: ДОВ Вінниця, 2004. Випуск 6. С. 195-198.
25. **Кремень В. Г.** Освіта і наука в Україні – інноваційні аспекти. Стратегія. Реалізація. Результати / В. Г. Кремень. К.: Грамота, 2005. 448 с.
26. **Кремень В.** Енциклопедія освіти / Акад. пед. наук України; головний ред. В. Кремень. К.: Юрінком Інтер, 2008. 1040 с.
27. **Леонтьев А. А.** Психология общения / А. А. Леонтьев. М.: Смысл, 1997. 306 с.
28. **Максименко С. Д.** Технологія спілкування (комунікативна компетентність учителя: сутність і шляхи формування) / С. Д. Максименко, М. М. Заброцький. К.: Главник, 2005. 112 с.

29. **Ніколаєнко С.О.** Сутнісні характеристики педагогічного спілкування [Текст] / С.О. Ніколаєнко, С.І. Ніколаєнко // *Педагогіка і психологія: збірник тез міжнародної науково-практичної конференції: (23 серпня 2013 р., м. Харків)*. Харків: Східноукраїнська організація "Центр педагогічних досліджень", 2013. С. 96-100.
30. **Нова українська школа** [Електронний ресурс] – Режим доступу до ресурсу: <https://www.kmu.gov.ua/storage/app/media/reforms/ukrainska-shkola-compressed.pdf>.
31. **Павлюк І.В.** Школа в умовах нового стандарту освіти (роздуми про важливе)» [Електронний ресурс] / Інна Василівна Павлюк, 2006. Режим доступу до ресурсу: http://osvita.ua/school/lessons_summary/administration/47324/.
32. **Педагогічна майстерність** / За ред. І. Зязюна. К.: Вища школа, 2004. 422 с.
33. **Педагогічна практика в початковій школі: посібник** / за ред. О. Б. Будник. Івано-Франківськ: ПП Бойчук А.Б., 2016. 308 с.
34. **Пентилюк М.** Компетентнісний підхід до формування мовної особистості в євроінтеграційному контексті / М. Пентилюк // *Українська мова і література в школі*. 2010. № 2. С. 2–8.
35. Савченко С. В. Педагогіка партнерства у проекті Концепції «Нової української школи». [Електронний ресурс]. Режим доступу: <https://www.slideshare.net/ippo-kubg/ss-67119769>.
36. **Сухомлинський В. О.** Вибрані педагогічні твори: В 5 т. К., 1977. Т. 5.
37. **Савченко О.Я.** Екологія дитинства: В. О. Сухомлинський і сучасна початкова школа // *Початкова школа*, 2000. № 1. С. 1–4.
38. **Тарасенко Г. С.** Професійна культура вчителя : досвід дефінітивного аналізу / Г. С. Тарасенко // *Культура і вчитель*. Вінниця, 2003. С. 39-41.
39. **Уилкінсон Б.Г.** Стиль преподавания. / Б.Г.Уилкінсон.: Видеосемінар. Киев. (ДВД). жанр: семінар, права: Путешествие по Библии, страна: Украина. 2007.

40. **Фіцула М. М.** Педагогіка: навч. посіб. / Михайло Миколайович Фіцула. Київ : Академвидав, 2007. 560 с.,
41. **Хімко С.Р.** Шкільний театр розкриває творчий потенціал особистості учня // Обдарована дитина, 2005. № 6. С.18–25.
42. **Хомич Л. О.** Професійно-педагогічна підготовка вчителя початкових класів / Л. О.Хомич. К.: «Магістр-S», 1998. 200 с.
43. <https://www.pedrada.com.ua/article/21-nalagodzhuyemo-efektivne-pedagogichne-spilkuvannja> (**Кузьмінський А**)
44. <https://core.ac.uk>